

УДК 351.861

Д. А. КУПРІЄНКО, кандидат технічних наук, доцент,
докторант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА КАТЕГОРІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджуються основні поняття та категорії у сфері забезпечення прикордонної безпеки: “прикордонна безпека”, “забезпечення прикордонної безпеки”, “прикордонна політика”, а також порушується проблема коректного їх використання.

Ключові слова: національна безпека, прикордонна безпека, забезпечення прикордонної безпеки, прикордонна політика, система.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі, який характеризується глибокими трансформаціями геополітичного та геоекономічного простору, активізацією світових процесів глобалізації та одночасної регіоналізації внаслідок посилення політичної та соціально-економічної взаємозалежності міжнародних акторів, виникнення необхідності протистояння глобальним викликам сьогодення, на принципово новому рівні постало питання щодо напрямків реалізації державної політики України у сфері забезпечення національної безпеки [5, с. 656]. Саме процеси глобалізації перетворилися на найважливіший фактор впливу на безпекову політику нашої держави в її визначальних сферах в найближчу, середньострокову й довгострокову перспективу.

© Купрієнко Д. А.

Серед визначальних складових національної безпеки на особливу увагу заслуговує прикордонна безпека, конституювання якої відбулося на рубежі XX і XXI століть. Світ “залізної завіси” втратив свою актуальність та перетворився на світ, у якому кордони перестали сприйматися як лінії бар’єрного характеру. Вони набули ознак особливого динамічного соціального простору, сповненого потенціалу для взаємодії та співробітництва між різними ідентичностями.

Сьогодні, в контексті наукових і політичних дискусій, все частіше робиться наголос на пряму залежність рівня національної безпеки від вирішення проблематики, пов’язаної з визначенням і функціонуванням державного кордону, а також забезпеченням його охорони та захисту, безпеки периферійних (прикордонних) територій, що до нього прилягають. Це обумовлює спрямованість досліджень у напрямку формування єдиних поглядів на феномен прикордонної безпеки, розробки механізмів її забезпечення і, врешті-решт, обґрунтування теоретико-методологічних основ прикордонної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. На сучасному етапі проблема забезпечення прикордонної безпеки, реалізації прикордонної політики досліджується на міждисциплінарному рівні й охоплює широке предметне поле, що формується внаслідок інтеграції різних галузей знань. Результати такої інтеграції фіксують зародження нового знання, яке знаходиться в центрі уваги значної кількості науковців, насамперед, пострадянського простору. Заслуговують на високу оцінку наукові здобутки російських учених, зокрема В. Боярського, М. Гришина, В. Губченка, В. Дмитріїва, В. Молчановського, В. Родачина, М. Рибалкіна, В. Сальникова, В. Тепчина, О. Тинянової та ін., більшість з яких є адептами так званої школи “соціальної” прикордоннології. Ними закладено підвалини дискурсу прикордонної безпеки, що сприяло подальшому сплеску відповідних теоретичних і прикладних досліджень на теренах України. Дослідження в Україні проблематики забезпечення при-

кордонної безпеки лише започатковуються. Особливо помітно вирізняються спроби концептуалізації окремих аспектів цієї проблематики, до яких вдалися такі науковці, як О. Ананьїн, Ю. Дем'янюк, М. Кабачинський, С. Каштелян, В. Кириленко, М. Литвин, О. Мельников, В. Назаренко, О. Ставицький та ін.

Результати аналізу наукових праць свідчать, що попри значний інтерес до означеної проблематики відмічається недостатня розробленість понятійно-категоріального апарату, що обумовлює необхідність в подальшій концептуалізації прикордонної безпеки.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел, використовуючи адаптовані в соціогуманітаристиці методологічні підходи, окреслити сутність понять “прикордонна безпека”, “забезпечення прикордонної безпеки”, “прикордонна політика”, а також розглянути вмотивованість їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття прикордонної безпеки було введено в науковий обіг на зламі століть у контексті розвитку нової галузі наукових знань – прикордоннології, що вивчає специфіку кордонів у суспільстві, порядок установа і міжнародно-правового закріплення державних кордонів, а також закономірності, принципи і способи захисту інтересів держави на кордоні та в прикордонному просторі [10, с. 538].

Перші згадки про прикордонну безпеку з'явилися після розпаду Радянського Союзу у 1991 році. Саме тоді й почали зароджуватися нові сучасні інструменти наукових знань про кордон. До цього моменту в СРСР не було жодного державного чи відомчого нормативного документа, де в прямій постановці звучало поняття “прикордонна безпека”, аналогічно як і “прикордонна політика”, “прикордонний простір”, тобто ті наукові категорії та поняття, що склали основу категоріального апарату прикордоннології [10, с. 539].

Аналіз сучасного дискурсу прикордонної безпеки дозволяє розкрити сутність зазначеного феномена, дослідити вплив на її стан деструктивних чинників, що мають транскордонний вимір, зокрема, регіональних конфліктів, незаконної міграції, діяльності міжнародних терористів і транснаціональних злочинних угруповань тощо;

показати особливості діяльності державних інститутів щодо зміцнення контролю над своїми кордонами; оцінити роль суб'єктивно-психологічного виміру прикордонної безпеки.

Проблематика прикордонної безпеки донедавна рідко ставала об'єктом систематичного дослідження. Виключенням можна вважати політико-географічні дослідження та дослідження в теорії міжнародних відносин, в яких кордони розглядалися як оборонні рубежі проти зовнішньої агресії, а проблеми безпеки, що пов'язані з кордонами, розглядалися, насамперед, крізь призму бар'єрності, тобто здатності кордону слугувати ефективним рубежем проти незаконних транскордонних потоків, або контактності, тобто його проникності для потоків бажаних [3].

У міру розвитку інтеграційних процесів в Європі, поширення одержали "нігілістичні" погляди на кордони, носії яких уважали бар'єри непотрібними, що заважають нормальному транскордонному сполученню й розвитку прикордонних районів. Окремі науковці переконані, що в сучасних умовах рубежі втратили своє оборонне значення: вони більше не можуть бути перешкодою для сучасної зброї, потоку ідей і навіть багатьох форм міжнародного спілкування. Вони висунули тезу про те, що в умовах глобалізації кордони втрачають значення маркерів територіальних меж легітимності держав. Безперечно, значення їх військової складової для багатьох розвинених країн зменшилося, хоча в державах "третього світу", що особливо беруть участь у прикордонних конфліктах, воно, як і раніше, велике. При цьому кордони майже нездатні бути обмежувачами інформаційних потоків (Інтернет, супутниковий зв'язок), навіть якщо останні об'єктивно складають загрозу національній безпеці [4].

В умовах глобалізації, як зазначає С. Голунов, зміст прикордонної безпеки містить в собі найважливіші проблеми безпеки "м'якої": боротьбу із транскордонною злочинністю, незаконною міграцією й тероризмом [4]. Науковець стверджує, що при всій важливості охорони кордонів, на тих рубежах, через які проходять найбільш інтенсивні потоки, практично жодна із цих проблем не може бути

ефективно вирішена. Системи охорони таких кордонів, як правило, здатні перехоплювати лише невелику частину нелегальних потоків. Однак, роль прикордонної безпеки не можна оцінити за допомогою формальних кількісних критеріїв. У ній є багато невимірних аспектів, пов'язаних з іміджем влади й держави. Тому, її слід розглядати як прийнятний для правлячої еліти й суспільної думки відповідної країни стан захищеності меж її території від небезпечних транскордонних потоків і умов, що припускають, як правило, серйозне порушення територіальної цілісності держави й установленого прикордонного режиму. Це визначення цікаве тим, що воно вимагає враховувати суб'єктивний чинник, тобто наявність “зазору” між реальним станом прикордонної безпеки та уявленнями про неї населення, осіб, що приймають рішення.

Представники школи “соціальної” прикордоннології В. Дмитрійв, О. Поздняков, О. Тинянова репрезентують альтернативні підходи до визначення прикордонної безпеки, яке базується на геополітичних категоріях сили та могутності держави (у руслі англо-саксонської школи геополітики, де термін *power* з англійської означає одночасно і могутність, і силу, і державу, і геополітичний центр сили).

Привабливим з точки зору реалізації уніфікованого підходу до дефініції поняття прикордонної безпеки є варіант визначення, який запропоновано Ю. Дем'янюком. Науковець на засадах теорії національної безпеки застосував атрибутивно-реляційний метод означення поняття “прикордонна безпека” через найближчий рід і видову ознаку. Сформульована ним дефініція розкриває сутність феномену прикордонної безпеки з позиції складової національної безпеки, що характеризує ступінь захищеності територіальної цілісності та суверенітету держави, усіх сфер громадського життя і людської діяльності, прав та свобод громадян в прикордонному просторі, за якої досягається своєчасне виявлення, запобігання, нейтралізація реальних (потенційних) внутрішніх і зовнішніх загроз (реальних небезпек) та забезпечується сталий розвиток прикордонних тери-

торій, транспарентність державного кордону для здійснення транс-кордонної діяльності та подорожування осіб [5, с. 660].

Отже, прикордонна безпека – це складова національної безпеки, яка має внутрішній та зовнішній виміри, що дає підстави говорити про її системний характер. Ураховуючи той факт, що система прикордонної безпеки є багатокомпонентною як і система національної безпеки, постає потреба в забезпеченні її функціонування та розвитку, тобто у забезпеченні життєздатності таких системоутворюючих елементів системи прикордонної безпеки, як національні інтереси. Ураховуючи це, під поняттям “забезпечення прикордонної безпеки”, слід розуміти систематичну діяльність державних органів, суспільних інститутів і окремих громадян, спрямовану на надійний захист національних інтересів країни від зовнішніх і внутрішніх загроз, що виявляються в прикордонній сфері, і ефективна протидія їм.

Головним призначенням забезпечення прикордонної безпеки є створення й підтримка необхідного рівня захищеності життєво важливих інтересів, який би створював сприятливі умови для розвитку особистості, суспільства й держави й виключав небезпеку підриву суверенітету держави, зокрема України, ослаблення її ролі й значення як суб'єкта міжнародного права, обмеження її здатності реалізовувати національні інтереси в прикордонній сфері. Основним завданням забезпечення прикордонної безпеки є пріоритетний розвиток її системи.

Як відомо, сучасна наука оперує різними визначеннями поняття “система”. Один з основоположників загальної теорії систем Л. Берталанфі розглядає систему як цілісний комплекс елементів, що перебувають у функціональній взаємодії [11]. При цьому цілісність означає, що сукупність взаємозалежних у її рамках елементів навколишнього середовища та інших систем виступає й сприймається як щось єдине ціле.

Розглядаючи погляди різних авторів на визначення поняття “система” та аналізуючи її характерні ознаки, В. Бакуменко узагальнив та виділив основні з них [2]:

по-перше, наявність певного середовища функціонування системи, а також загальної сфери діяльності її елементів;

по-друге, система характеризується своєю внутрішньою організацією, тобто складом елементів цілісності та її структурою;

по-третє, найважливішою ознакою системи є наявність загальних для всіх елементів цілей діяльності й відповідних їм функцій;

по-четверте, для більшості систем характерно те, що вони виступають компонентом інших, більш складних систем.

Усі перераховані ознаки повною мірою характерні й для системи забезпечення прикордонної безпеки, що являє собою сукупність державних органів та їх сил і засобів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями й завданнями щодо захисту національних інтересів у прикордонній сфері, які здійснюють узгоджену діяльність згідно з вимогами чинних нормативно-правових актів у сфері забезпечення прикордонної безпеки. Призначенням системи забезпечення прикордонної безпеки держави є забезпечення максимально можливого рівня безпеки держави в прикордонній сфері через механізм прикордонної політики.

Як відомо, у широкому розумінні політика — цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, яка пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади як знаряддя регулювання і формування цих взаємовідносин; певна частина, програма або напрям такої діяльності [7, с. 531]. До числа суб'єктів політики належить кожен, хто так або інакше, прямо чи опосередковано бере участь у політичному житті та складає політичну систему суспільства. Ними можуть бути громадянин та організація, суспільний клас і партія, етнос і держава. Одним з основних суб'єктів політики у суспільстві виступає держава як організація політичної влади.

Державна політика – дії системи органів державної влади згідно з визначеними цілями, напрямками, принципами для розв'язування сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності [7, с. 114]. Пріоритетною сферою державної політики виступає національна безпека, зокрема її складова – прикордонна безпека.

Ретроспективний аналіз еволюції становлення Державної прикордонної служби України та нормативно-правового регулювання відносин у прикордонній сфері свідчить про те, що в минулому була спроба інституціоналізації прикордонної політики України. Так, у 2002 році на виконання рішення Ради національної безпеки й оборони України міжвідомчою робочою групою було розроблено проект Концепції (основ) прикордонної політики і безпеки України. У концепції пропонувалося розглядати прикордонну політику як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення суверенітету, недоторканності і цілісності території, реалізацію та захист національних інтересів і безпеки держави в її прикордонному просторі. Визначалося, що вона реалізується шляхом цілеспрямованої і скоординованої діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень та відповідальності у цій сфері. З певних причин концепція не була схвалена. Вочевидь, це було пов'язано з перспективою трансформації прикордонного відомства у правоохоронний орган спеціального призначення.

Як і прикордонна безпека, поняття прикордонної політики залишається, на сьогодні, предметом політичних дискусій та наукових досліджень. Результати аналізу досліджень [1; 8; 9; 10; 12] дають підстави розглядати прикордонну політику як діяльність органів державної влади, органів місцевого самоуправління, громадських організацій та громадян, яка спрямована на забезпечення суверенітету, недоторканності і цілісності території, реалізацію та захист національних інтересів і безпеки держави в її прикордонному просторі.

На сучасному етапі прикордонна політика України формується, виходячи з пріоритетності національних інтересів і здійснюється шляхом реалізації відповідних програм у сфері захисту інтересів України на державному кордоні, у прикордонному просторі. Її основний зміст визначається стратегічною метою України, яка полягає в інтеграції до Європейського Союзу. Це потребує, насамперед, приведення прикордонного законодавства України до норм європейського права; забезпечення готовності до цього людських ресурсів,

технічного переоснащення, інфраструктури державного кордону, а також запровадження інноваційних механізмів реалізації прикордонної політики України.

Висновок. Таким чином, важливою складовою національної безпеки та її специфічним видом є прикордонна безпека, яка характеризує ступінь захищеності територіальної цілісності та суверенітету держави, усіх сфер громадського життя і людської діяльності, прав та свобод громадян в прикордонному просторі, за якої досягається своєчасне виявлення, запобігання, нейтралізація реальних (потенційних) внутрішніх і зовнішніх загроз (реальних небезпек) та забезпечується сталий розвиток прикордонних територій, транспарентність державного кордону для здійснення транскордонної діяльності та подорожування осіб. Основним напрямком забезпечення прикордонної безпеки є прикордонна політика як цілеспрямована та скоординована діяльність органів державної влади, органів місцевого самоуправління, громадських організацій та громадян, яка спрямована на забезпечення суверенітету, недоторканності і цілісності території, реалізацію та захист національних інтересів і безпеки держави в її прикордонному просторі. Подальшими напрямками наукових пошуків є дослідження теорії та практики забезпечення прикордонної безпеки в країнах ЄС на засадах реалізації інноваційного механізму, котрий отримав назву “інтегроване управління кордонами”.

Список використаної літератури

1. Ананьин О. В. Пограничная безопасность Украины в современных условиях / О. В. Ананьин // Гилея : научный вестник : сборник научных трудов / гл. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2011. – Спецвыпуск. – С. 517–521.
2. Бакуменко В. Д. Методологія системних досліджень в державному управлінні : Навчальний посібник/ В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко. – К. : ВПЦ АМУ, 2011. – 116 с.
3. Голунов С. В. Безопасность пограничных пространств /С. В. Голунов // Международные процессы. – 2007. – № 2. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/fourteen/003.htm>. – Название с экрана.

4. Голунов С. В. Пограничная безопасность: проблема концептуализации / С. В. Голунов // Вестник Волгоградского государственного университета. – 2008. – Сер. 4. История. Регионоведение. Международные отношения. – Вып. 12. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/journal/n/vestnik-volgogradskogo-gosudarstvennogo-universiteta-seriya-4-istoriya-regionovedenie-mezhdunarodnye-otnosheniya>. – Название с экрана.

5. Дем'янюк Ю. А. Прикордонна безпека: концептуальний підхід до дефініції поняття / Ю. А. Дем'янюк // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 67. – С. 656–661.

6. Діденко О. В. Прикордоннологія як наука: стан, перспективи розвитку й роль у науковому забезпеченні професійної підготовки офіцерів Державної прикордонної служби України / О. В. Діденко // Науковий вісник Державної прикордонної служби. – Хмельницький : 2012. – № 2. – С. 5–10.

7. Энциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. // за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

8. Кириленко В. А. Теоретичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення процесів охорони державного кордону (у контексті завдань національної безпеки України у прикордонній сфері) : монографія / В. А. Кириленко, В. П. Городнов, М. М. Литвин, Д. В. Іщенко. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2009. – 472 с.

9. Литвин М. М. Прикордонна безпека України : етапи становлення, проблеми і перспективи / М. М. Литвин // Щоквартальний науковий збірник / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки ; редкол. : Горбулін В. П. (голов. ред.). – К., 2008. – № 1/2 (20/21). – С. 41–46.

10. Маслов К. Н. Исторический опыт советской пограничной политики / К. Н. Маслов // Безопасность Евразии. – М., 2009. – № 4. – С. 538–542.

11. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління / Н. Р. Нижник, О. А. Машков. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.

12. Тынянова О. Н. Организация пограничного пространства современного Российского государства как фактор устойчивости в геополитических процессах [Электронный ресурс] : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / О. Н. Тынянова. – М., 2008. – 26 с. – Ре-

жим доступа : <http://www.youdiss.info/politicheskienauki/23.00.02/300832.html>. – Название с экрана.

Рецензент – кандидат військових наук, доцент Ставицький О. М.

Стаття надійшла до редакції 2.04.2014.

Курприенко Д. А. Основные понятия и категории в сфере обеспечения пограничной безопасности

В статье исследуются основные понятия и категории в сфере обеспечения пограничной безопасности: “пограничная безопасность”, “обеспечений пограничной безопасности”, “пограничная политика”, а также рассматривается проблема корректного их использования.

Ключевые слова: *национальная безопасность, пограничная безопасность, обеспечение пограничной безопасности, пограничная политика, система.*

Kurpriyenko D. A. Basic concepts and categories in the area of border security

The article deals with the basic concepts and categories in the area of border security “border security”, “border policy “. In the context of current scientific and political debate focuses on the direct relationship of national security by addressing issues related to the definition and operation of the state border, as well as ensuring its protection and the protection security of border areas that are adjacent to it. This causes the orientation of scientific research towards the formation of a single view on the phenomenon of border security, the development of mechanisms for its security and, finally, study the theoretical and methodological foundations of border policy.

Research in the Ukraine border security problems only initiated. The analysis of scientific publications show that despite considerable interest in the abovementioned problems observed lack of elaborated conceptual and categorical apparatus, hence the need for further conceptualization of border security. An important component of national security and its specific form is border security, which characterizes the degree of protec-

tion of the territorial integrity and sovereignty of the state in all spheres of social life and human activity, human rights and freedoms in the border area, which is achieved by early detection, prevention, neutralization real (potential) internal and external threats (real dangers) and ensuring sustainable development of border areas, the transparency of the state border to carry out cross-border activities and traveling people.

The main focus of border security is border policy as a deliberate and coordinated activities of state agencies, local governments, community organizations and individuals that aims to ensure the sovereignty, territorial integrity and inviolability, implementation and defense of national interests and national security in its border area.

Keywords: *national security, border security, border security, border policy, system.*